

УДК 240.15

О. В. ЗАДОРЖНИЙ

**МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ
СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РАДЯНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ (1919–1923 рр.)**

Стаття присвячена міжнародно-правовому статусу Української СРР у період до створення Радянського Союзу. Розглядаються особливості міжнародного становища Радянської України, характерні риси розвитку міжнародно-правових відносин УСРР з Російською СФРР, Грузією, Польщею, Румунією, Чехословаччиною, Німеччиною, Італією та іншими державами.

Ключові слова: міжнародно-правові відносини, міжнародний договір, посольство, дипломатична місія, торговельне представництво

Zadorozhnyi A.V. Международно-правовое положение Украинской Социалистической Советской Республики (1919–1923 гг.)

Статья посвящена международно-правовому статусу Украинской ССР в период до создания Советского Союза. Рассматриваются особенности международного положения Советской Украины, характерные черты развития международно-правовых отношений УСРР с Российской СФРР, Грузией, Польшей, Румынией, Чехословакией, Германией, Италией и другими государствами.

Ключевые слова: международно-правовые отношения, международный договор, посольство, дипломатическая миссия, торговое представительство

Zadorozhnyi Oltrosandr. International legal status of Ukrainian Soviet Socialist Republic (1919–1923)

The article is devoted to the international legal status of the Ukrainian SSR in the period before the foundation of the Soviet Union. The features of the international position of the Soviet Ukraine, the principal features of international relations between the Ukrainian SSR and the Russian SFSR, Georgia, Poland, Romania, Czechoslovakia, Germany, Italy and other countries are considered.

Key words: international legal relations, international treaty, embassy, legation, trade mission.

Період 1917 – 1920 рр., впродовж якого на території нашої держави існували Українська Народна Республіка, Українська Держава та

© ЗАДОРЖНИЙ Олександр Вікторович – кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Українська Народна Республіка доби Директорії, став одним з найважливіших етапів у історії міжнародної правосуб'єктності України. Втім, помилки Центральної Ради, нерозуміння нею необхідності термінового створення боєздатної власне української армії; окупація території України німецькими та австро-угорськими військами у 1918 р. після укладення Брестського миру, необхідна для відбиття більшовицької агресії; нездатність Гетьманату П. Скоропадського в цих умовах консолідувати суспільство навколо ідеї збереження державності та суверенітету України; невдала внутрішня політика Директорії, й передусім – невирішення жодним із зазначених режимів гострих соціальних проблем населення, притаманних Україні ще за часів Російської імперії, стали об'єктивними чинниками зростання популярності серед населення України більшовизму. В підсумку утворена на початку 1919 р. Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР)¹ розповсюдила свою владу на більшість українських етнічних земель, окрім тих, що внаслідок подій 1917-1921 рр. були закріплені як приналежні Польщі (відповідно до Ризького мирного договору від 18.03.1921 р.), Румунії та Угорщини².

При дослідженні правового статусу Радянської України важливо пам'ятати, що ще у квітні 1917 р. на конференції РСДРП (б) було заявлено, що більшовицька партія визнає право народів на самовизначення. Таке ж ставлення до незалежності складових колишньої Російської імперії було юридично закріплено і в Декреті про мир, проголошеному більшовиками одразу після Жовтневого перевороту (26.10.1917 р.)³, і у Декларації прав народів Росії від 02.11.1917 р.⁴

Ці акти передусім були звернені до українського народу: більшовицькі керівники усвідомили неможливість підтримки місцевим населенням радянської влади без гарантування повноцінної державності України, яку вона мала з 1917 р. На відміну від своїх головних супротивників у громадянській війні, які прагнули відновити дореволюційний губернський поділ, більшовики висловлювали намір юридично закріпити незалежність радянських держав⁵. Невипадково і перший радянський уряд України було названо Народним секретаріатом за аналогією з урядом Центральної Ради (Генеральний секретаріат), а не Раднаркомом, як у Петрограді: таким чином було підкреслено, що національна державність зберігається, але не в «буржуазному», а в робітничо-селянському вигляді⁶.

У статті для журналу «Комуністичний інтернаціонал» Ленін з цього приводу писав: «Нас анітрохи не може здивувати – і не повинна лякати – така перспектива, що українські робітники та селяни перепробують різні системи і протягом, скажімо, кількох років випробують на практиці і злиття з РСФРР, і відділення від неї в окрему самостійну УСРР, і різні форми їхнього тісного союзу тощо. Ми хочемо добровільного союзу націй, – і такого союзу, який не допускав би ніякого насильства однієї нації над іншою, – такого союзу, що ґрунтувався би на цілковитій довірі, ясному усвідомленні братерської єдності, добровільній згоді... Російські комуніс-

ти повинні бути поступливими при незгодах з українськими комуністами – більшовиками і боротьбистами, якщо незгоди стосуються державної незалежності України, форм її союзу з Росією, національного питання взагалі»⁷. Таким чином Ленін продемонстрував чітке усвідомлення того, що українці не могли погодитися на поглинення своєї держави, і був змушений визнати – Україна відстояла статус незалежної держави.

Цілком логічно, що у першій Конституції Української Соціалістичної Радянської Республіки, прийнятій 10.03.1919 р. на III Всеукраїнському з'їзді рад у Харкові⁸, було визначено, що УСРР є самостійною незалежною державою. Тоді ж Рада народних комісарів (РНК) УСРР затвердила Договір «Про кордони Української Соціалістичної Радянської Республіки з Російською Соціалістичною Радянською Республікою»⁹. Природно, що відповідно до Договору до складу УСРР відійшли землі дев'яти українських губерній, що раніше належали Російській імперії (Волинська, Катеринославська, Київська, Подільська, Полтавська, Таврійська (без Криму), Харківська, Херсонська, Чернігівська без чотирьох північних повітів). За невеликими винятками територія УСРР співпадала з тими межами УНР, що були закріплені у III Універсалі Центральної Ради 1917 р.¹⁰

28.12.1920 р. В.Ленін і нарком закордонних справ Г. Чичерін, з одного боку, та Х. Раковський (очолював уряд і водночас був наркомом закордонних справ УСРР) – з іншого, підписали українсько-російський міждержавний договір про воєнний і господарський союз («Союзний робітничо-селянський договір між Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою і Українською Соціалістичною Радянською Республікою»). Того ж дня його було ратифіковано VIII Всеросійським з'їздом Рад. У преамбулі Договору підкреслювалося, що кожна з договірних сторін визнає незалежність і суверенітет іншої. У ст. 2 зазначалося: «Обидві держави вважають за необхідне оголосити, що... з самого факту колишньої приналежності території УСРР до колишньої Російської імперії для УСРР не впливає жодних зобов'язань відносно будь-кого»¹¹ (звичайно, малася на увазі передусім Радянська Росія).

02.03.1921 р. при ратифікації Договору V Всеукраїнським з'їздом рад до його преамбули, за узгодженням із російською стороною, було включено норму про потребу подальшого розвитку відносин з РСФРР «на передбаченій договором підставі повної рівності поміж обома республіками»¹². Підкреслимо, що ця ремарка є визначальною для характеристики двосторонньої міждержавної взаємодії.

Надалі перед незалежною українською радянською державою постало завдання створення належної нормативно-правової бази регламентації міжнародно-правової діяльності. Протягом 1921-1922 рр. було розроблено та прийнято систему актів, що регулювали функціонування дипломатичних та консульських представників УСРР за кордоном та іноземних представників у Радянській Україні, уповноважених Народного комісаріату у закордонних справах (НКЗС) УСРР на місцях.

Для міжнародно-правових відносин Української держави цього періоду були характерні активність та багатоаспектність. При цьому важливо підкреслити, що встановлення дипломатичних відносин України з іноземними державами було потрібне передусім для налагодження економічного співробітництва, перш за все – з найважливішими для УСРР у цьому аспекті державами – Німеччиною, Польщею, Чехословаччиною, Австрією, Італією, Туреччиною, державами Балтії. Х. Раковський заснував Народний комісаріат зовнішньої торгівлі, діяльність якого була спрямована саме на встановлення та розвиток економічних відносин із зазначеними державами.

Першим міждержавним договором УСРР стала укладена 31.12.1920 р. Угода про мирне співробітництво з Грузією. 12.01.1921 р. була утворена дипломатична місія УСРР при Раднаркомі РСФРР на чолі з Ю. Коцюбинським. Разом із спеціальним посланцем українського уряду Ф. Коном Ю. Коцюбинський провів у Москві переговори з урядом Литви. 14.02.1921 р. з цією державою було укладено перший в історії незалежної УСРР договір про встановлення офіційних дипломатичних відносин¹³. Втім, незабаром УСРР зіткнулась з труднощами налагодження міжнародно-правових відносин. Це насамперед стосувалося взаємодії з Польщею, Румунією, Чехословаччиною та Німеччиною.

Як відомо, представники УСРР Е. Квірінг і О. Шумський у складі об'єднаної російсько-української делегації брали участь у радянсько-польських переговорах про укладення мирного договору. Мирний договір Польщі з УСРР та Радянською Росією був укладений у Ризі 18.03.1921 р.¹⁴ Однак польська сторона довго зволікала з виконанням статті Ризького договору про встановлення з Україною дипломатичних відносин. При цьому вказувалися найрізноманітніші причини, аж до так званих «технічних». Обмін дипломатичними місіями відбувся тільки у серпні 1921 р. після тривалих переговорів¹⁵.

Першим повноважним представником УСРР у Польщі став О. Шумський¹⁶. Українська місія спрямувала свою активність насамперед на суворе дотримання польською стороною положення Ризького договору про діяльність емігрантських організацій на території Польщі. У підсумку УСРР домоглась того, що польський уряд був вимушений відмовитися від демонстративної підтримки вказаних організацій. Багато було зроблено і для репатріації українських військовополонених та біженців¹⁷.

Разом з тим торговельні відносини УСРР та Польщі розвивались повільно. У 1922 р. укладено міжурядовий українсько-польський Договір «Про залізничний рух на прикордонній ділянці «Шепетівка-Здолбунів», у Польщі (Варшава, Данциг та Здолбунів) було засновано три українських торговельних місії. Пізніше, з утворенням СРСР, представники Радянської України брали участь у роботі змішаних радянсько-польських комісій щодо виконання умов Ризького договору¹⁸.

Що стосується відносин УСРР з іншою сусідньою державою – Румунією, то остання, анексувавши Бессарабію в попередній період укра-

їнської державності, сприяла діяльності емігрантських груп на своїй території, влаштувала постійні провокації на українському кордоні¹⁹. Спірним залишалось і питання про судноплавство на Дністровському лимані: радянська сторона запропонувала скликати конференцію з цього питання, але вона завершилася безрезультатно, позиції сторін щодо правової регламентації використання Дністровського лиману не збігалися.

Проблеми у міжнародно-правових відносинах України та Чехословаччини були пов'язані з тим, що остання довго не хотіла визнавати УСРР, на її території функціонували не лише численні політичні організації української еміграції, а й культурні центри та навчальні заклади. Переговорний процес почався з обміну репараційними місіями, українська сторона подала проект торговельної угоди, який дуже довго розглядався. Згодом правлячі кола Чехословаччини погодилися на перейменування місії на повпредство.

06.06.1922 р. було підписано двосторонній міждержавний Тимчасовий договір, після чого до УСРР надійшли вигідні пропозиції щодо участі чехословацьких інвесторів у відбудові української промисловості та сільського господарства. Україні було надано кредит на закупівлю борошна²⁰.

Що стосується взаємодії Радянської України з Німеччиною, то процедура встановлення двосторонніх міжнародно-правових відносин була складною. 09.02.1918 р. українська делегація у складі членів УЦР О. Севрюка, М. Любинського і М. Левитського підписала Брестський (Берестейській) мирний договір з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною²¹. Договір містив положення про визнання самостійності УНР, окреслення її кордонів, встановлення дипломатичних відносин України з державами Центрального блоку, принципи міжнародно-правових відносин між сторонами.

З того часу Німеччина вважала дипломатів УНР, що перебували в Берліні, офіційними дипломатичними представниками України. Настирливе прагнення УСРР вирішити цю проблему привело лише до надсилання значної кількості нот, на які німецька сторона не реагувала. Тому спочатку довелося обмежитися Угодою про обмін військовополоненими, яка була підписана після складних переговорів 23.04.1921 р. Надалі було засновано дипломатичні представництва двох держав (у Берліні та Харкові). Крім того, у Берліні та Гамбурзі було засновано українські торговельні представництва. Таким чином, Німеччина здійснила міжнародно-правове визнання УСРР як незалежної та суверенної держави.

Крім того, 05.11.1922 р. у Берліні Німеччиною та УСРР було підписано Додаткову Угоду про поширення на Українську СРР положень Рапальського договору від 16.04.1922 р.²² Крім негайного відновлення дипломатичних відносин між державами в повному обсязі, сторони Рапальського договору відмовилися від взаємних претензій на відшкодування військових витрат та невійськових збитків і домовилися про порядок врегулювання розбіжностей. Німеччина визнавала націоналізацію німець-

кої державної і приватної власності в УСРР і відмовлялася від претензій, що випливають «із заходів Української СРР або її органів по відношенню до німецьких громадян або до їхніх приватних прав за умови, що уряд УСРР не задовольнятиме аналогічних претензій інших держав».

Обидві сторони визнали принцип найбільшого сприяння в якості основи їхніх правових та економічних відносин, зобов'язувалися сприяти розвитку двосторонніх торговельно-економічних зв'язків. Німецький уряд заявив про готовність надати німецьким компаніями допомогу в справі розвитку ділових зв'язків з організаціями УСРР²³.

Крім того, протягом першої половини 1921 р. Радянською Україною були успішно проведені переговори та підписані договори з державами Балтії²⁴, Австрією, Італією і Туреччиною, а також встановлено дипломатичні відносини з ними. З останньою 02.01.1922 р. Україна підписала Договір «Про дружбу та братерство», який був швидко ратифікований обома сторонами. Заступник голови РНК УРСР М. Фрунзе підписав розпорядження про передання Туреччині устаткування для будівництва військового заводу та значних коштів на продовження національно-визвольної боротьби. Крім того, у Туреччині було відкрите торговельне представництво України.

Укладення угод з більшістю держав так званого «санітарного кордону» (державами, якими Захід намагався «відгородитись» від більшовиків) значно зміцнило міжнародне становище України²⁵.

Загалом, період 1920-1923 рр. став періодом утвердження міжнародно-правової суб'єктності України. Правовими актами з питань регулювання зовнішньополітичної діяльності були Конституція УСРР 1919 р., постанови ВУЦВК, ноти та звернення українського уряду до урядів інших держав. З 1920 до початку 1923 р. завдяки зовнішньополітичній активності уряду УСРР вдалося встановити дипломатичні відносини з п'ятнадцятьма державами. Україна стала учасницею понад вісімдесяти міжнародних договорів та угод – з Австрією, Угорщиною, Німеччиною, Італією, Литвою, Латвією, Польщею, Туреччиною, Францією, Чехословаччиною, Естонією, РСФРР, Грузією, Бельгією тощо²⁶. УСРР засновала торговельні представництва або місії у Німеччині (Берлін та Гамбург), Польщі (Варшава, Данциг та Здолбунів), Чехословаччині (Прага), Австрії (Відень), Латвії (Рига), Італії (Рим) та Туреччині (Стамбул).

Важливим напрямом діяльності Української СРР стала робота над роботою та процесом затвердження Союзного договору 1922 р. Ці питання, втім, повинні бути предметом докладного дослідження.

Отже, період 1919–1923 рр. став періодом утвердження міжнародної правосуб'єктності Радянської України. Конституція УСРР 1919 р. визначила систему центральних державних органів, що здійснювали її міжнародні правовідносини як суверенної держави (Всеукраїнський з'їзд Рад, Всеукраїнський центральний виконавчий комітет, Рада Народних Комісарів). Протягом 1921–1922 рр. було прийнято низку нормативно-пра-

вових актів, що регулювали порядок ведення міжнародних відносин, функціонування дипломатичних та консульських представників УСРР за кордоном та іноземних представників у Радянській Україні, а також уповноважених Народного комісаріату закордонних справ УСРР на місцях.

Міжнародно-правова діяльність Української СРР у цей період була активною та багатогранною. Нею було підписано понад 80 двосторонніх договорів з найважливішими для України державами – Радянською Росією, Польщею, Чехословаччиною, Литвою, Латвією, Естонією, Німеччиною, Угорщиною, Австрією, Італією, Туреччиною, Францією, Грузією, Бельгією; встановлено дипломатичні відносини з 15 державами; у Німеччині, Польщі, Чехословаччині, Австрії, Латвії, Італії та Туреччині засновано торговельні представництва або місії УСРР.

1. *Костишин Е.* Симон Петлюра та політичний курс Директорії УНР (кінець 1918 – середина 1919 р.): зовнішньополітичний аспект / Е. Костишин // *Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки: зб. наук. праць.* – 2010. – Вип. 3. – С. 58. 2. *Slusser R.* A Calendar of Soviet Treaties, 1917-1957 / R. Slusser, J. Triska. – Stanford, CA: Stanford University Press, 1959. – Р. 23-25. 3. *Декрет* II Всеросійського съезда Советов о мире от 26 октября (8 ноября) 1917 г. // *Декреты Советской власти.* – Т. I. – М.: Гос. изд-во полит. литературы, 1957. – С. 12. 4. *Декларация* прав народов России от 2 ноября 1917 г. – С. 39. 5. *КПРС* в резолюциях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – К., 1979. – Т. 2. – С. 45. 6. *Комуністична партія України* в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – К., 1976. – Т. 1. – С. 20. 7. *Ленін В.* Повне зібрання творів / Ленін В. – Т. 40. – К.: Політвидав України, 1974. – С. 19 – 25. 8. *Конституція* Української Соціалістической Советской Республики (УССР) 10.03.1919. – Х.: Всеукраїнское издательство, 1920. 9. *Гунчак Т.* Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії / Гунчак Т. – К.: Либідь, 1993. – С. 116. 10. *ЦДАВО України.* Ф.2. – Оп.1. – Спр. 18. – Ч.1. – Арх.70. 11. *Історія* Радянської Конституції в декретах і постановах Радянського уряду. 1917-1936 рр. – К.: Радянське будівництво і право, 1937. – С. 152-153; *Коммунистическая* партія – вдохновитель и организатор объединительного движения украинского народа за образование СССР. – М., 1954. – С. 111. 12. *Єфименко Г.* Що трапилося 30 грудня 1922 року або радянська Україна на шляху до СРСР / Г. Єфименко [Електронний ресурс] // Сайт «Історична правда». – 30.12.2012. Режим доступу: www.istpravda.com.ua/articles/2012/12/30/105964 13. *Нариси* з історії дипломатії України. – К.: Альтернативи, 2001. – С. 439. 14. *Marek K.* Identity and Continuity of States in Public International Law / Marek K. – Geneva: Librairie Droz, 1968. – Р. 419. 15. *Овсій І.О.* Зовнішня політика України (від давніших часів до 1944 року): навч. посіб. / Овсій І.О. – К.: Либідь, 1999. – С. 191. 16. *Нариси* з історії дипломатії України. – С. 439. 17. *Овсій І.О.* Цит. праця. – С. 191. 18. *Гетьманчук М.* Українське питання в радянсько-польських відносинах 1920-1939 рр. / Гетьманчук М – Л.: Світ, 1998. 19. *Купчик О.Р.* УСРР у радянській міжнародній політиці / О.Р. Купчик, Л.В. Прокопчук // *Наук. вісник Дипломатичної академії України.* – 2009. – № 15. 20. *Овсій І.О.* Цит. праця. – С. 195. 21. *Михутина І.В.* Украинский Брестский мир. Путь выхода России из первой мировой войны и анатомия конфликта между Совнаркомом РСФСР и правительством Украинской Центральной рады / Михутина И.В. – М.: Европа, 2007. – С. 3-6. 22. *Rapallo Treaty 1922* // *League of Nations Treaty Series.* Vol. 26. – Lausanne, 1924. – P. 388. 23. *Salzmann S.* Great Britain, Germany, and the Soviet Union: Rapallo and After, 1922-1934 / Salzmann S. – Suffolk: Boydell & Brewer, 2003. – P. 212. 24. *Нариси* з історії дипломатії України. – С. 442. 25. *Стрельникова І.Ю.* Правове регулювання діяльності органів зовнішніх зносин УСРР у 1918-1922 рр. / І.Ю. Стрельникова // *Форум права.* – 2007. – № 2. – С. 207. 26. *Шку-*

ратенко О.В. Правові засади зовнішньополітичної діяльності Української РСР як члена ООН (40-і – початок 60-х років ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / О.В. Шкурастенко. – К.: КНУВС, 2007. – С. 12.

УДК 340.15:341.174 (4): 339.922.1932/39

М. Ю. КАЦИН

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ КОНЦЕПЦІЙ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ МІЖДЕРЖАВНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ (1932–1939 рр.)

Розглядається процес становлення та еволюції політико-правових концепцій європейської міждержавної інтеграції у період 1932–1939 рр. Приділяється особлива увага розробці нормативно-правових актів в області формування регіональних торгівельно-економічних блоків.

***Ключові слова:** економічна інтеграція; протекціонізм; контингенти; Конвенція про зниження економічних бар'єрів; Трьохстороння Валютна угода*

Кацин М.Е. Особенности формирования политико-правовых концепций европейской экономической межгосударственной интеграции (1932–1939 гг.)

Рассматривается процесс становления и эволюции политико-правовых концепций европейской межгосударственной интеграции в период 1932–1939 гг. Уделяется особое внимание разработке нормативно-правовых актов в области формирования региональных торгово-экономических блоков.

***Ключевые слова:** экономическая интеграция; тарифы; контингенты; Конвенция про снижение экономических барьеров; Трёхстороннее Валютное Соглашение*

Katsyn M.Y. The peculiarities of the formation of the political and legal concepts of European Economic Interstate Integration (1932–1939)

The article deals with the process of the formation and evolution of political and legal concepts of European interstate integration in the period between 1932–1939. Special attention has been given to the engineering of the normative legal acts in the sphere of the formation of the regional economic entities.

***Key words:** economic integration, protectionism, contingents; Convention for the Tripartite Currency agreement.*

Одним із важливих викликів сучасності є процес глобалізації, який упродовж останніх шестидесяти років, охопив майже усі сфери суспільно-політичного та соціально-економічного життя суспільства. Так, яскравим виразом цього процесу, стала економічна міждержавна інтеграція, що супроводжується не тільки сталим збільшенням товарообігу між країнами, а й поступовою лібералізацією руху інвестицій, бізнес-ідей, засобів виробництва, робочої сили та послуг. Варто відзначити, що найбільший успіх на цьому шляху, було досягнуто саме в рамках європейської міждержавної інтеграції, яка стала еталоном для подібних інтеграційних ініціатив у

© КАЦИН Михайло Юхимович – викладач кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства Національного університету «Одеська юридична академія»